

FEITL ISTVÁN

Szembesülés.

Az MDP vezetői és a XX. kongresszus

Várakozások

„Ötvenhat februárjában a XX. kongresszuson Rákosi képviselte a magyar pártot. Felhívott Moszkvából, a hangulatról érdeklődött. Még nem ismertük a kongresszus anyagát. Megkérdeztem tőle: »Hogy van Rákosi elvtárs?« De csak formai »How do you do?« – alapon. »Miért, mit képzél maga, hogy lennék?« Szóval ő ezt célzásnak vette” – írta visszaemlékezésében Horváth Márton, az MDP KV tagja, a *Szabad Nép* főszerkesztője.¹ Rákosi félt. Volt is rá oka.

Rosszkedvű, kiábrándult országra köszöntött az 1956-os év. Két esztendei bizakodás után 1955 elején lemondott a népszerű miniszterelnök, Nagy Imre; mindenki tudta, hogy ez Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és hívei áskálódásának köszönhető. Ez még önmagában nem lett volna baj, de nőtt az adó, szigorodott a behajtás, emelkedett a beszolgáltatási kötelezettség, felemelték a falun keresett iparcikkek árát, folytatták a félbemaradt nehézipari beruházásokat, emelkedtek a normák, és csökkent a belkereskedelem árukészlete. Visszatért a régi bűnbakképzés, megindultak a jobboldali elhajlás elleni propaganda-kampányok, előkerült a régi szlogen az osztályharc éleződéséről, erősödött az egyénileg dolgozó parasztok elleni bizalmatlanság. Hatvanezer családot – helyenként durva eszközökkel – kényszerítettek termelőszövetkezetekbe. Olyan lendületet vett a kényszeradakozás rákosista formája, a békekölcsönjegyzés, hogy azt már a Politikai Bizottság is megsokallta.

¹ Horváth Márton visszaemlékezéséből. *Sorshelyzetek. Emlékezések az ötvenes évekre.* RTV–Minerva kiadás, Budapest, 1986. 100.

Szerencsére a kedvező időjárás folytán jó volt a termés, az ipar növekedése is felgyorsult, de a reálbérek a fenti intézkedések miatt jóval lassabban nőttek, mint 1954-ben.

A párt vezetői visszatértek az öndicséret politikájához, Sztálin eszményítéséhez. Rákosi Mátyás egyre görcsösebb öngigazolási kényszerrel terhelten vitte visszafelé az országot az ötvenes évek első éveibe. Konceptiók pereket azonban már nem indíthatott. 1955. december 3-án kizáratta a pártból Nagy Imrét, érzékeltetve vélt és valós ellenfeleivel, hogy hatalma Moszkvában újra szilárd. Pedig a baljós jelek Rákosi feje felett is sűrűsödtek. Az 1955-ös év világpolitikai fejleményei minden józan politikust arról győztek meg, hogy a Szovjetunió rendezni akarja viszonyát Európában, ezen belül stratégiai szövetségre készül Jugoszláviával. Különösen ez volt veszélyes Rákosi Mátyásra nézve, akinek fülébe jutott, hogy Tito bosszút forral ellene. Ha a Rajk-per tisztázása a nemzetközi politika porondjára kerül, akkor nyilván nem tartható a gyengén összetákoltt konceptió Péter Gábor egyedüli bűnösségéről. Rákosi egyelőre igyekezett nem tudomásul venni a szovjetek törekvéseit, talán megfenneklésükben is reménykedett. A magyar–jugoszláv jóvátételi egyeztetésen Titóék horribilis kárpótlási igénye jól is jött neki, a tárgyalást „nemzeti” érdekből szakíthatta félbe. Legalábbis egyelőre.

Baljós jel volt a politikai vezetés számára az is, hogy az értelmiség egyre nagyobb részével, különösen az írókkal elmérgesedett a viszony. Eleinte csak passzív rezisztenciát lehetett tapasztalni, de amikor 1955 szeptemberében az *Irodalmi Újság* egyik számának betiltásáig fajult a helyzet, a csendes elégedetlenség felháborodásban robbant ki és nyílt ellenállássá változott. Ebben azonban egyelőre csak néhány tucat ember vett részt.

Végül a gazdasági egyensúly biztosítására tett intézkedések sem hoztak eredményt. A 60,6 milliárd éves költségvetési bevételhez képest a külföldi és belföldi államadósság elérte a 15 milliárd forintot, a devizahelyzet 1954-höz viszonyítva tovább romlott és 751 millió devizaforint-ra nőtt. A beruházások az 1954. évi szintnél 9,2%-kal alacsonyabban zárultak. Az év végén a vezetés „kanosszajárásra” kényszerült. Romániába Gerő Ernő, Csehszlovákiába és Lengyelországba Rákosi Mátyás ment. 1956 elején azonban elkerülhetetlen lett, hogy további kölcsönért és támogatásért könyörögjenek Moszkvában is. Az eredmények soralmasak voltak. 1956. január elsején a gazdasági év semmi jót nem ígért.

A párt első titkárának s egyben saját magának a lelkiállapotáról Hegedüs András is beszámol. „1956 januárja ismét a Szovjetunióban talált... Az egyik hideg estén ketten sétáltunk Rákosival a vendégház körüli moszkvai utcákon. A vendégház, melyben laktunk, Moszkva

központjában, valahol az Arbat környékén, egy mellékutcában, a Plotnyikov pereulokon húzódott meg, és úgy emlékszem, még kísérők sem voltak körülöttünk. Legnagyobb csodálkozásomra Rákosi felvetette: vajon nincs-e itt az ideje, hogy visszavonuljon. Egészségi állapotára is hivatkozott és arra, hogy nem tud felülkerekedni a koncepciók perekből fakadó politikai nehézségeken. Zavaromban nem tudtam egyértelmű választ adni, elismertem a személye körüli nehézségeket, de úgy véltem, az ő önkéntes távozása újabb bonyodalmaknak a forrásává válhatna. Akkor tehát, 1956 januárjában nem tudtam elképzelni, hogy Rákosi után bárki is ki tudja vezetni a válságból a pártot és az országot. Úgy gondoltam, hogy ezzel a lehetőséggel és erővel még mindig csak Rákosi rendelkezik. Bevallom: igen szűk látókörű gondolkodásra vallott ez, de nincs miért tagadjam... minden bizonnyal szerepet játszott ebben személyes sorosom bizonytalanságának a tudata is. Válaszom kérdésére – bár igen bátortalanul – inkább az volt, hogy nem, de még ma is felferül bennem, hogy vajon nem akart-e próbára tenni feltett kérdésével. Azt hiszem, nem a Rákosira rátört gyenge pillanatok egyike lehetett ez.”²

A várakozás, bizonytalanság érzései kavargtak a XX. kongresszus előtt a párt vezetőiben. Hullanak-e fejek, melyik irányvonal kerekedik felül, folytatódik-e a Nyugat és Jugoszlávia felé irányuló kiegyezésre hajló külpolitika, lesz-e változás a belpolitikai, gazdasági vonalvezetésben? Változik-e Sztálin értékelése? Mindezt pontosan nem lehetett előre látni. Most senki sem nyugtatta meg a külföldi delegátusokat efelől, senki sem tudhatta, nem veszik-e elő a kongresszuson vagy azt követően az ő pártja, az ő országa ügyeit. Az első napokban a magyar delegáció (Rákosi mellett Kovács István és Szalai Béla) legfeljebb a közömböséget tapasztalhatta. Ezt mutatja az egyik kényes ügygel kapcsolatos szovjet magatartás. Erre igen jól emlékezett sok év múlva Rákosi Mátyás:

„...Közben hallottam – írta az első titkár –, hogy a *Pravda* szerkesztőségében már készen is van a cikk, amelyet a szerkesztőség állított hirtelen össze, de elővigyázatból megmutatták Varga elvtársnak, aki a kirívó hibákat kigyomláta belőle.

Én azonnal a *Pravda* szerkesztőségéhez fordultam, s mindenekelőtt követeltem, hogy a cikket nekem mutassák be, azonkívül legalább egy nappal halasszák el a lenyomtatását, hogy a *Szabad Nép* a *Pravdával* egy napon emlékezhessen meg Kun Béláról. Ez azonban nem ment olyan könnyen, mert a szerkesztőség mint valami különösen fontos államtitkot kezelte a kérdést. Alig akartak velem szóba állani, mindenki, akihez

² HEGEDÜS András: *A történelem és a hatalom igézetében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 246–247.

fordultam, nagyon zárkózottan és kitérően felelt. Arról, hogy a cikket nekem előzőleg megmutassák, hallani se akartak, arról se, hogy egy napig várjanak még a közlésével. Én azon az állásponton voltam, hogy lehetetlen, hogy ilyen cikk Budapesten a *Pravda* után jelenjen meg. Azonkívül elengedhetetlennek tartottam, hogy a két lap koordinálja a cikk vonalát, mert ha nem azonos értékelés jelenik meg, abból feltétlenül újabb komplikációk keletkeznek. A *Pravda* akkor Sepilovhoz tartozott, s nem minden nehézség nélkül, de végre hozzá került a kívánságom. Ő is nagyon kelleetlenül és határozatlanul fogadta, úgyhogy felvettem, hogy közvetlenül Hruscsov e.-hoz fogok fordulni. Erre megfelelő várakozás után közölték, hogy egy nappal elhalasztották a cikk megjelenését, s elég furcsán, »nem hivatalosan« elolvashattam magát a cikket is. Ennek alapján azonnal telefonáltam Budapestre, megbeszéltem a *Szabad Nép* számára írandó cikk vonalát, s ezek után egy napon jelent meg Moszkvában és otthon a Kun Béla születésnapjáról szóló cikk.”³

Rákosi Mátyás aktivitása érthető. Miért nem a magyar párt kezdeményezte a magyar kommunisták rehabilitációját? – rémlett fel a párttagok között. S ami még rosszabb, a válaszok a rehabilitáció helyzetére, lassúságára és az ezért való felelősségre terelik a figyelmet. Rákosi dühös volt. A szovjetek megint az ő rovására akartak „jók” lenni. Mindenáron Hruscsovval akart találkozni, végre a kongresszus helyszínének folyosóján sikerült is. Az SZKP első titkára megállt, amikor megszólította Rákosi, aki nyomban nekiszegezte a kérdést: „...beszélni kellene végre azokról a hibákról, amelyeket a szovjet elvtársak a magyar kérdésben elkövettek”. Rákosi szerint a hatás nem maradt el: „Hruscsov elvtárs arca haragosra változott, s villámló szemekkel azt válaszolta: mi a magyar kérdésben semmiféle hibát nem követtünk el!”⁴ Később ezt az epizódot a saját sorsát illetően végzetes hibának minősítette. Bár ez túlzás volt, annyi biztos, hogy a szovjetek nem mutattak túl nagy hajlandóságot az önkritikára a közelmúlt ügyeiért.

A kongresszus beszámolóinak, a nyilvános ülés hozzászólásainak nem volt különösebb jelentősége a magyar párt politikájára nézve. A gazdaságpolitikai iránymutatás – bár a nyilvánosság kizárásával – már 1956 januárjában megtörtént. Az akkori moszkvai csúcsról Rákosi Mátyás a Politikai Bizottság egyetértésével 1956. február 2-án tartott belső tájékoztatót az MDP Központi Vezetőségének.⁵ Szemrebbenés nélkül ismer-

³ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. k. Szerk.: FEJLT István–GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta–SIPÓS Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 995.

⁴ Uo. 999.

tette Hruscsov dörgedelmeit a kelet-európai csatlósoknál mutatkozó túlzott iparosítási hajlam visszatéréséről, a könnyű- és élelmiszeripar, a mezőgazdaság és az életszínvonal lemaradásáról. Még azt is idézte, hogy ez „nagyon veszélyes irányzat”, különösen az NDK-ban, majd áttért a nyersanyag-kitermelésben és a műszaki fejlesztésben mutatkozó gyengeségekre, illetve a vitathatatlanul újszerű szovjet „találmányra”, a szocialista országok gazdasági kooperációja szorosabbra fűzésének – tulajdonképpen megvalósításának – és ezáltal a tőkés piacoktól való függés megszüntetésének programjára. Ez sokkal egyeztetettebb és minden lényeges gazdasági területre kiterjedő együttműködést, tervegyeztetést, közös adósságkezelést követelt meg. Külön programcsomagot kezdeményeztek a szovjetek a tudományos-műszaki eredmények és termelési tapasztalatok közös hasznosítására. Rákosi lelkesen csatlakozott a javaslatokhoz; a magyar gazdasági bajok orvoslását, az adósságcsapdából való szabadulást remélte, s még rá is licitált azzal, hogy javasolta a KGST-határozatok kötelezővé tételét. Hruscsov egyébként már akkor tudtára adta a csúcstalálkozó résztvevőinek, hogy új fejezet kezdődik a gazdasági versenyben és jelentős életszínvonal-politikai lépésekre van kilátás, többek között 1960-ra be kívánják vezetni a hétórás munkanapot. Ami a XX. kongresszuson határozattá szilárdult, annak jó részéről a kelet-európai pártok vezetői tudtak.

Ugyanezen a találkozón Molotov a szovjet külpolitikáról tartott tájékoztatójában ugyancsak előlegezte a XX. kongresszus világpolitikai irányvonalát. Ráadásul a Jugoszláviához való közeledés eredményeiről és taktikájáról visszafogottan nyilatkozott, és a jugoszláv–magyar gazdasági tárgyalásokon a jugoszláv fél részéről megmutatkozó túlzott igényeket illetően Magyarország mellé állt. Rákosi értelmezésében Molotov a fékre lépett azzal, hogy további – úgymond elvi – engedmények megtételétől elzárkózott, és a jugoszlávoktól várt gesztusokat.

Két rossz platform

Összességében Rákosi Mátyás a kongresszuson azt kapta ezekben a kérdésekben, amit várt, és ezért úgy ítélte meg, hogy a Magyarországon 1953-ban megkezdett és két évig folytatott politikát úgy lehet beállítani – bizonyos erőszakolással –, hogy az a XX. kongresszus politikájának képét tükrözze vissza. Abban bízott, hogy ezt mind a Politikai Bi-

⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 276. f. 65/23. ó. e.

zottságban, mind a Központi Vezetőségben el tudja fogadtatni. Ekkor jött derült égből villámcsapásként a zárt ülés Sztálint leleplező beszéde, amelyet a három delegátus még Moszkvában megismerhetett.

„Eszembe jutott 1953 júniusa – írta visszaemlékezésében –, amikor Berija a SZU KP elnökségében vádolt meg engem azzal, hogy én Magyarországon azt tettem, amit Sztálin tett a Szovjetunióban. Számomra világos volt, hogy ez a vád most újra fel fog merülni, hiszen elég hosszú esztendőig én voltam »Sztálin legjobb magyar tanítványa«. Nagy Imrénéek újra előszedik a szocialista törvényesség megsértésének a kérdését, csakhogy ezúttal a XX. kongresszus óriási presztízsére támaszkodva, s ezt teszik meg faltörő kosul, mint ahogy már 1954-ben megpróbálták. Természetesen nem állnak meg félúton, hanem rohamra indulnak a párt, a népi demokrácia, a Szovjetunió ellen is. ...Mit tegyek, hogy ebben a helyzetben a pártot és az országot a legkisebb megrázkódtatás érje? Ilyen és ehhez hasonló gondolatokban főtt a fejem.”⁶

Rákosi és a másik két delegátus képtelen volt megoldást találni. Alig tértek haza, március 1-jén már összeült a Politikai Bizottság. Rákosi rögtönzött beszámolójában röviden ismertette a kongresszus fontosabb politikai célkitűzéseit, méltatta nyíltságát, de nem említette Sztálin bírálatait. Javaslati tisztán technikaiak voltak: sürgette a KV összehívását, aztán megyei és sportcsarnoki aktívára, az üzemekben előadások szervezésére gondolt. Mind a pártoktatásban, mind a pártsajtóban fel kívánta dolgoztatni a kongresszus anyagát. Az aktívákon már a kongresszus hazai alkalmazására helyezte volna a fő hangsúlyt, de tartózkodott attól, hogy erre javaslatokkal álljon elő.⁷ A titkos beszédről készült tartalmi kivonatot három példányban gépeltette le (később kettőt elégettetett belőle). Ezt minden valószínűség szerint megismertette a PB tagjaival. Azért akarta már március elejére összehívni a Központi Vezetőséget, mert feltételezhetően abban bízott, hogy a Hruscsov-beszéd tartalma addig nem szivárog ki, így az nem befolyásolja a testület tagjait, nem kerül sor a törvényteleniségekkel kapcsolatos, várhatóan megrendítő szembesülésre.

Vitát sem akart a kongresszusi tájékoztatóról, amelynek fő politikai mondanivalója a jól ismert tétel lett volna, nevezetesen hogy a XX. kongresszus megerősítette a magyar párt eddig folytatott politikáját. Kivétel az életszínvonal gyors ütemű emelése, amiben nem lehet az SZKP-t követni, mert ennek nincsenek meg a feltételei; Kun Béla rehabilitációjának ügyében pedig a felelősség teljes mértékben Moszkváé. Ha ezt a KV

⁶ RÁKOSI Mátyás: i. m. 999.

⁷ MOL M-KS 276. f. 65/115. ó. e.

tudomásul veszi, a később várható viharban kedvező pozícióban veheti fel a harcot az elégedetlenkedőkkel.

A Politikai Bizottság 1956. március 3-i ülése⁸ azonban hallani sem akart erről az értelmezésről. A kétségtelenül józanabb politikustárs, Gerő Ernő merőben más elképzelést fejtett ki. Szerinte nem elég a XX. kongresszusról általánosságban szuperlatívuszokban beszélni, mert ott merőben új politikai vonal alakult ki, amely lényegesen eltér a sztálini politikától. Ez elsősorban a háborús politikával való szakításban testesül meg. Gerő a Jugoszláviával való téves politika mellett a testület előtt a finn és a koreai háború elhibázottságát is meg merete említeni. A kongresszus másik fő üzenete az elhibázott bel- és gazdaságpolitikával való szakítás, amely mind a technikában, mind a mezőgazdaságban, mind az életszínvonalban relatív lemaradást eredményezett a Szovjetunióban a Nyugattól. A harmadik kolosszálisnak minősített változás szerinte az volt, hogy a párt vezetésének egész módszere megváltozott. Ennek következtében a Magyar Dolgozók Pártjában is politikai konzekvenciákat kell levonni, mégpedig azonnal, ami annyit jelentett, hogy ezt a Politikai Bizottság beszámolójának is tartalmaznia kell. Gerő Ernő a következőket javasolta:

1. Változást kell elérni a vezetés módszerében. Át kell térni a kollektív és személyi kultusz nélküli irányításra. Gerőt elbűvölte a szovjet Elnökség kiegyensúlyozottsága és sokszólamúsága, az, hogy ott egy sor egyenrangú politikus található, szemben a magyar PB-vel, ahol két domináns személy mellett a többiek nem nőttek fel feladatuk nagyságához. A vita a PB-ben ebbe az irányba is fordult, és a PB fiatal tagjainak emancipatorikus megnyilvánulásai felé vezetett. Gerő a KV összetételét is meg kívánta változtatni, ami ugyan nem került bele a beszámolóba, de ezt követően napirenden maradt. Innen datálódik a KV és esetleg a PB átalakításának, kibővítésének gondolata, azaz a személyi konstellációk megváltoztatásának újbóli felvetése. Ez konkrét formát is öltött: Gerő úgy látta, hogy az SZKP kongresszusán új nemzetközi népfrempolitikát hirdettek meg a szociáldemokrata pártok felé, amit úgy igyekezett magyarra fordítani, hogy minél előbb, legkésőbb április 4-ig ki kell engedni a szociáldemokrata vezetőket a börtönből, mi több, Marosán Györgyöt vissza kell venni a vezetésbe. (A vitában ehhez a javaslatához Hegedüs András is felzárkózott.) Rákosi erre reagálva – mintegy rögtönzéseként – Marosán helyett Suhajdát említette, és felvetette Kádár János kooptálásának lehetőségét is.

⁸ Uo. 53/274. ő. e.

2. Ugyanakkor Gerő is egyetértett azzal, hogy bár elvileg csatlakozni kell az SZKP életszínvonal-emelő gazdaságpolitikához, a magyar gyakorlatban erre nincs lehetőség. Az életszínvonal csak úgy és annyiban emelhető, amennyire ennek megteremtődnek a feltételei a termelésben a technikai korszerűsítéssel, a hatékonyság növekedésével, a munkafegyelem megszilárdításával. Gazdaságpolitikai prioritásváltásra tehát nem kerülhet sor.

3. Emellett több kisebb jelentőségű politikai kezdeményezés is bekerült a javaslatok közé. Gerő például javasolta a népfront reaktivizálását, Dobi István politikai szerepének növelését; ugyanakkor a PB egyetértett azzal, hogy az MDP politikája 1953 után jó úton haladt, tehát nincs szükség gyökeres változtatásra. Ideológiai területen a „vissza Leninhez” jelszó jegyében idehaza is meg kell teremteni a párton belül és az értelmiség között a szabadabb vitaléggört, vissza kell szorítani a tekintélyelvűséget.

Gerő Ernő szerint az SZKP kongresszusa a lezárás kongresszusa volt, amely a Sztálin halála utáni új politika kialakítását véglegesen és visszavonhatatlanul megszilárdította. A magyar párt feladata az, hogy az 1953 utáni folyamatot itt is „a lezárás felé vigye”. Ennek elemei: megerősíteni a gazdaságpolitikai vezetést, lezárni a rehabilitációt, helyreállítani a törvényességet, eltakarítani a személyi kultusz maradványait, rátérni a kollektív vezetésre.

A Politikai Bizottság tagjai egyértelműen Gerő Ernő mellé álltak. Kötelezték Rákosit, hogy ennek megfelelően készítse el beszámolóját, és a Központi Vezetőség a kongresszus tapasztalatait ne mint tájékoztatást tárgyalja, hanem mint napirendi pontot, a végén határozatot is fogadon el.

Rákosi számára a PB platformja jelentős kockázatot rejtett, hiszen a kollektív vezetés és a rehabilitáció kérdéseinek és a KV összetételének emlegetése a személyi rivalizálás, sőt akár az utódlás kérdését is felmelegíthette. Mégsem tehetett mást, mint hogy Gerő Ernő platformját szövegezze beszéddé, de a testület 1956. március 9-én még mindig átdolgozásra utasította.⁹ Rákosi most már kénytelen volt az intenciókat a szövegben egyértelműen érvényesíteni, így Gerő javaslatára hosszabban szólt Kun Béláról és Lenin jelentőségéről, a szociáldemokratákhoz való viszony megváltozásáról és a magyar szociáldemokraták rehabilitációjának gyors befejezéséről. Átvette Gerő javaslatait a gazdaságpolitikai kérdésekben is.

A KV 1956. március 12-i ülésén tehát kollektív beszámoló hangzott el. Gerő Ernő a hozzászólása elején hangsúlyozta, hogy Rákosi nem a

⁹ Ugyanakkor a határozati javaslat véglegesítését kivette Rákosi kezéből, és azt a Hegedüs András, Hidas István, Szalai Béla hármásra ruházta. Uo. 53/275. ő. e.

saját véleményét mondja, hanem a Politikai Bizottságét.¹⁰ De vajon kielégítette-e a KV tagjait a beszámoló, avagy sem? Első megközelítésben azt kell mondanunk, hogy igen, a testület a vita lezárulása után egyhangúlag elfogadta azt. A felszólalók egy része azonban a szokástól eltérően meglehetősen kritikus hangot ütött meg; a résztvevők visszaemlékezései arra utalnak, hogy az ülés feszült, ideges légkörben zajlott. Minden valószínűség szerint a tagok egy része értesült a zárt beszédről és annak tartalmáról, de azt nem lehetett még csóba sem hozni. Ám amikor Rákosi rátért a személyi kultusz, a kollektív vezetés és a törvénytelen-ségek kérdésére, megnyíltak a zsilipek. A KV tagjai közül sokan úgy érezték, eljött az alkalom, hogy kifejezésre juttassák a vezetés tehetetlensége miatti egyre erősödő elégedetlenségüket. Különösen szimptomatikus volt ebből a szempontból Kádár János felszólalása. Magát a szöveget többször elemezték, legutóbb Huszár Tibor a Kádár Jánosról szóló monográfiájában.¹¹ Kevés szó esett azonban arról, ami a jegyzőkönyvben nincs benne, nevezetesen a felszólalás érzelmi hatásáról. Rákosi úgy emlékszik vissza, hogy Kádár magából kikelve, üvöltve követelte Farkas Mihály felelősségre vonását. Különös epizód, hogy Kádár János beszéde után azonnal kétórás szünetet rendeltek el, majd a PB-tag Szalai Béla szólalt fel és próbálta semlegesíteni Kőből József és Kádár János kritikáját. Révai József maga is utalt a felszólalásában arra, hogy Kádár és Szalai indulatosan beszélt,¹² ami jelzi, hogy Kádár megszólalásának érzelmi szempontból az ülést befolyásoló szerepe lehetett.

Kétségtelen, hogy Kádár János a hozzászólásában nem fogalmazott meg semmilyen politikai alternatívát, viszont megragadta az apparátus hangulatát: a politikánk helyes volt – mondta –, de a végrehajtás nem jó. A politika és a megvalósítás között ellentét van. És mindenekelőtt bizalomhiány van. A beszéd legfontosabb szava volt ez. Kádár ezzel kapcsolatban meghökkentően élesen fogalmazott: „A bíráló kérdésében,

¹⁰ „Rákosi elvtárs referátumában, amely a Politikai Bizottság kollektív véleményét juttatta kifejezésre, összefoglalta, értékelte a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának munkáját, és levont belőle egy sor igen fontos következtetést a mi saját munkánkra vonatkozóan is” – kezdte hozzászólását a KV ülésen Gerő Ernő. Ezt hangsúlyozta a másodikként felszólaló Bata István is. Téves tehát Szabó Bálint könyvének beállítása, mintha Rákosi a PB-vel ellentétben saját platformját adta volna elő. (SZABÓ Bálint: *Az „ötvenes évek”*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 294–296.) Rákosi beszédének változatait I. MOL M-KS 276. f. 65/24. ó. e.

¹¹ HUSZÁR Tibor: *Kádár János. Politikai életrajz 1912–1956*. 1. k. Szabad Tér Kiadó, Kossuth Könyvkiadó, 2001. 242–247.

¹² „Kádár elvtárs ebben a dologban szenvedélyesen és haraggal beszélt; tökéletesen megértem, és én sem tudnék ebben a dologban másképp, mint haraggal beszélni” – mondta hozzászólásában Révai József.

elvtársak, megmondom, a helyzet az, hogy az emberek behúzzák a füllüket és a farkukat, és én tisztelettel bocsánatot kérek a Központi Vezetőség plénumától és teljes egészétől, de én tudom, hogy itt is vannak olyan elvtársak, akiknek ugyanolyan kérdések nyomják a szívüket, mint nekem, és évszámra nem vették a bátorságot maguknak, hogy ennek hangot adjanak... A bíráló – megmondom, a bírálattal hogy áll a dolog: nem mernek bírálni az emberek.”¹³

Új szövetségi politikát kell kialakítani – folytatta Kádár –, az SZKP kongresszusának jelentőségét elismerő emberek mind a mi szövetségeink. A jobbra és balra ütő bunkópolitikával szakítani kell. Megnyugvás és biztonság kell az embereknek. Megvannak ennek a feltételei? Lezárható-e a személyi kultusz korszaka? Kádár határozott nemmel felelt. A törvényesség nincs helyreállítva. A Farkas-ügy éles felvetése nem egyszerűen Farkas Mihály magas pozíciója miatt talált célba, hanem mert itt nyilvánult meg leginkább a Politikai Bizottság halogató magatartása, miközben beszámolója a törvényesség gyors helyreállítását ígérte. Farkas Vladimir érintetlensége pedig az eljárás szándékos inkorrekttségére világított rá. A beszéd erejét mutatta, hogy Rákosi azonnal szót kért, s megnyugtató közölte: a PB hazahívta Farkas Mihályt, vagyis foglalkozik az ügygel.¹⁴ És itt jutunk el a beszéd különös jelentőségéhez, nevezetesen hogy Horváth Márton és Révai József erőteljes csatlakozása révén a Politikai Bizottság meghátrált, és Hegedüs András támogató felszólalása után a KV Révai József javaslatára vizsgálóbizottságot küldött ki a Farkas-ügy felgöngyölítésére, Kovács István vezetésével. Ez egyben a Rajk-per előtérbe kerülését és az első titkár felelőségének felmerülését, vagyis azt jelentette, hogy az, amit Rákosi és a PB el akart kerülni, bekövetkezett. Kádár kimondta a kimondhatót: a politikai bizonytalanság mögött elsősorban morális kérdések húzódnak meg, az erkölcsi válság kezelése elodázhatatlan.

Rákosi zárszavában mentette, ami menthető. Megígérte, hogy április 4-re a rehabilitációt befejezik, a KV tagjait bevonják a döntések előkészítésébe, s életre keltik a népfrontot. A bizalomról azt állította, hogy az 1955 márciusáig csökkent, azt követően, az általa helyesnek tartott politikai irányvonal helyreállítása után, erősödött és erősödik. A bizalomvesztésért egyedül Nagy Imre és politikája a felelős. A kongresszus tapasztalatainak alkalmazását óriási és ennek következtében hosszadal-

¹³ MOL M-KS 276. f. 52/33. ó. e.

¹⁴ Szántó Zoltán közbekiáltott: „Rákosi elvtárs, nálunk olyan hírek vannak elterjedve, hogy Farkas Mihály állítólag Koreába ment és a Magyar Népköztársaság nagykövete.” Uo.

mas munkának nevezte, időt kért rá, de megígérte, hogy az minden területre kiterjed majd. Optimizmust kért, a XX. kongresszus lelkesítő hangulatának kihasználására buzdított. A beszámolót a Központi Vezetőség ezek után egyhangúlag elfogadta.

Rákosi meggyőzőnek bizonyult. A határozat szövege lényegében nem változott.¹⁵ A közvélemény nem értesült arról, hogy Farkas Mihály ügyében bizottságot hoztak létre, mint arról a – teljesíthetetlen – ígéretről sem, hogy a rehabilitáció április 4-ig befejeződik.

Az egyetértés azonban csak látszólagos volt. Az elkövetkezendő napok eseményei gyorsan szertefoszlatták a pártapparátus csúcán megmutatkozó politikai egységet. A Gerő-platform alapján megfogalmazott és nyilvánosságra hozott határozat csalódást okozott a közvéleményben. A várakozás ugyanis jóval nagyobb volt. Az SZKP XX. kongresszusa minden elképzelést felülmúló érdeklődést váltott ki a hazai közvéleményben. Szokatlan módon a rendkívül száraz, kincstári, apparátusi bikkfanyelven szerkesztett *Szabad Népet* is szinte kapkodták a kongresszus napjaiban. Mindenki érezte, hogy valaminek történnie kell, a politika nem folytathatja úgy, ahogy korábban. Repkedtek a kérdések: miért rehabilitálták Kun Bélát, mi az igazság Rajknak és másoknak a politikai pereiben? Mégsem kellett volna erőltetni a nehézipari beruházásokat? Most kiderül, hogy a szocdemeknek volt igazuk, és a szocializmusba békés úton is bele lehet nőni? Lesz-e a Szovjetunióhoz hasonlóan hétórás munkanap Magyarországon? Mi történt a kongresszus zárt ülésén, mi van Sztálinnal, a tétéleivel, meddig megy el és hova jut a generalisszimusz bírálata? Mégis Nagy Imrének volt igaza?

A tanácstalanságot csak növelte, hogy a vezető politikusok a KV-ülés előtt és egy ideig azt követően is a szokásos magasztaló minősítés mellett nem tartották szükségesnek a kongresszus következményeinek levonását és bemutatást. A megyei pártapparátusok már csak a párttagságon belüli nyugtalanság és érdeklődés miatt is konzultációkra kényszerültek, de politikai következtetéseket nem mertek megfogalmazni, így a zavart nem tudták eloszlatni.¹⁶

Március közepén, 15–16-án megkezdődött a zárt ülésen elhangzott Hruscsov beszéd tartalmának kiszivárgása, illetve ismertetése a nyugati rádióadókon. Ez új helyzetet teremtett. A Politikai Bizottság 1956. március 20-án úgy döntött, hogy a problémát egy rövid, húszperces, az

¹⁵ *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998. 397–399.

¹⁶ MOL M-KS 276. f. 61/717. ő. e.

elvi kérdéseket tartalmazó szöveges összefoglaló kiküldésével és ismerettségével oldja meg a pártszervezetekben.¹⁷

A hatás megdöbbentő volt. Az aktívakon és taggyűléseken egyesek nem hitték el a hallottakat, mások védelmükbe vették Sztálint, megint mások az SZKP vezetői ellen fordultak, hiszen többségük évtizedeket dolgozott a vezér mellett. Miként lehet – tették fel a kérdést –, hogy harminc év alatt nem vették észre, hogy diktatúra volt a Szovjetunióban? A lelki és politikai erőző az apparátusban erősebb volt, mint az egyszerű emberek körében. Eszmények kezdtek összedölni a „mintaországról”, a marxizmus–leninizmus megdönthetetlennek vélt tételeiről. Volt, aki megnyugtatóra, kapaszkodókra várt, volt, akinél megindult vagy felgyorsult a kijózanodás. Az itthoni vezetőkről szaporodni kezdtek a bíráló megjegyzések. „Nem jönnek az emberek közé, túl sok a kiváltság, a zárt nyaraló, a külön kórház” – hangzott el itt is, ott is a pártösszejöveteleken.

Új kérdések is felvetődtek. Mi lesz a korábban osztályidegen elemnek, osztályellenségnek titulált emberekkel, hogyan viszonyuljanak vidéken a kulákokhoz, vagy azok gyermekeihez? Ezek mindennapi, gyakorlati problémákat jelentettek a munkahelyeken, a termelőségvetkezetekben, a hivatalokban, az iskolákban, a DISZ-szervezetekben.

A KV-határozat, tulajdonképpen a Gerő-platform – nevezetesen hogy a személyi kultusz ügye, a kollektív vezetés, a törvénysértések és a felelősség kérdése lényegében egy-egy intézkedés foganatosítása után lezárulhat – szinte születése pillanatában megbukott. 1956. március közepétől egy egészen másfajta szembesülés kezdődött el a párttagok soraiban. Ennek egyik fontos mozzanata volt a Rajk-trauma feldolgozhatatlansága. Most már egyre többen akartak tisztán látni: mi és miért történt? Van-e garancia arra, hogy ezek az események nem ismétlődnek meg újra? Kovács István egyenesen arról beszélt március 30-án Jurij Andropov szovjet nagykövetnek, hogy „...számos budapesti alapszervezeti taggyűlésen a kommunisták – Rákosi elvtársnak az egri pártaktíván elmondott beszédére hivatkozva – követelték, hogy konkrétan nevezék meg Rajk és társai haláláért felelősöket”.¹⁸ Mi több, egyesek meg is nevezték – Rákosi Máttyás személyében.

Válasz pedig nem érkezett. A párt vezetői között nyoma sem volt a katarzisnak. A Politikai Bizottság tagjai és az apparátus vezetői előtt

¹⁷ Uo. 53/276. f.

¹⁸ *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956.* Összeállította: BARÁTH Magdolna. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 273.

egészen más perspektívák és problémák lebegtek, mint a politika iránt érdeklődő közvéleményben.

A Politikai Bizottság csak március 28-án bízta meg Apró Antalt, Ács Lajost, Kovács Istvánt, Szalai Bélát és Végh Bélát, hogy munkálja intézkedési tervvé a KV-ülés tapasztalatait, illetve határozatát.¹⁹ A figyelem sajátosan a KV-tagok semlegesítésére összpontosult; a PB fiatal tagjai szerint elsősorban itt kell megszüntetni a szembenállást, személyesen kell beszélni velük, be kell vonni egyeseket a munkába, ki kell küldeni őket üzemekbe, vidékre. Ehhez szorosan kötődik a KV-ba való kooptálás kérdése, a rehabilitáltak bevonása a legfelsőbb párttestületekbe. A harmadik kérdéskör, a közfigyelem átterelése különféle akciókkal semleges politikai kérdésekre. Indítsuk el minél előbb a vitát – indítványozták – az ötéves tervről, összpontosítsunk a gazdasági kérdésekre. Május elsejével árleszállítást kell végrehajtani. Szükség van a népfront megélénkítésére, illetve intézkedésekre az állami apparátus csökkentése érdekében. Fel kell újra dolgozni a falusi osztályharc kérdését – persze számottevő változás nélkül.²⁰

Intenzívebbé váltak a belső, folyosói viták, az apparátusban erősödött a bizonytalanság. A célpont egyre inkább Rákosi Mátyás lett. Beszélgetései a fiatal PB-tagokkal egyre kevésbé hozták meg a kívánt eredményt. Jól érzékeltetik ezt Kovács István március 30-i szavai Andropovhoz: „Kovács e. szavai szerint Rákosi e. ebben az esetben [a KV ülés értékelésében – *F. I.*] is megpróbált nyomást gyakorolni a Politikai Bizottság tagjaira. Így az ülés után magához hívatta Ács e.-t, aki ellentmondott Rákosi e.-nek, és éles formában kezdett neki szemrehányást tenni azért, mert nem érti meg a helyzetet. Kovács e. felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy Rákosi e. nemegyszer megpróbálja a PB fiatal tagjainak értésére adni, hogy a KV-tagok felől feléjük érkezett kritika állítólag kizárólag személyes jellegű, s ily módon akadályozza őket, hogy helyesen értelmezzék a KV tagjainak a Politikai Bizottság és a Titkárság nem kielégítő munkájára vonatkozó megjegyzéseit. Kovács e. úgy véli, hogy Rákosi e. már nem az, aki három évvel azelőtt, és tekintélye és befolyása a pártban jelentősen csökkent az utóbbi években általa elkövetett hibák következtében.”²¹ A KV és a PB körüli személyi küzdelmek azonban semmilyen irányban nem mozdultak ki a holtpontról.

¹⁹ MOL M-KS 276. f. 53/277. ő. e.

²⁰ Ilyen „forradalmi” engedmény volt a kulákgyerekek elleni diszkriminációk mérséklése.

²¹ *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956.* i. m. 275.

Rákosi ellentámadása és meghátrálása

Március végén Rákosi ellentámadásra szánta rá magát. Erre a titkos beszéddel kapcsolatos nemzetközi kampány és a hazai fejlemények hatásai kínáltak alkalmat. Március 23-án a XIII. kerületi pártaktíván Litván György szemtől szembe szólította fel távozásra. Ezzel kicsordult a pohár. Március 25-én felkereste Jurij Andropov nagykövetet azzal, hogy tájékoztatást ad a PB legutóbbi döntéseiről, mondandójának lényege azonban a Sztálin elleni túlzott bírálat negatív hatásainak ecsetelése volt azzal a céllal, hogy megerősítést kapjon Moszkvától a politikai ellenakció megindítására. Véleménye szerint, ha a személyi kultusszal kapcsolatos önkritikus megnyilatkozásokat nem fogja vissza a nemzetközi kommunista mozgalom, akkor az ellenség visszájára fordíthatja a XX. kongresszus kedvező hatását. Rákosi rosszállását fejezte ki Kun Béla váratlan szovjet rehabilitációja miatt is. Bár Andropov reakcióit nem ismerjük, de az SZKP ebben az időszakban megmutatkozó magatartását igen. Rákosi tehát jól számolt.

Március 26-án Egerben, a Heves megyei pártaktíván Rákosi Mátyás a rehabilitációról, a törvénytelenések felszámolásáról befejezett tényként beszélt, ilyen értelemben említette a Rajk-pert is.²² Bár hangsúlyozta, hogy a személyi kultusz elleni harc napirenden van, azonnal hozzátette, hogy ezt az ellenség „lépten-nyomon” igyekszik a maga javára kihasználni, és a feladat az, hogy zavarkeltő kísérleteit „élesen leleplezzük és visszautasítsuk”. A beszéd továbbá arról szólt, hogy a marxizmus gazdasági oldalának előtérbe kerülése Magyarországon azt jelenti, hogy a tervteljesítésre, a műszaki fejlesztésre, a gazdaságosságra, a munkafegyelem megszilárdítására kell összpontosítani, s nem másra.

Március 28-án jelent meg a *Pravdá*-ban az a cikk, amelyet egy napra rá nyomban közölt a *Szabad Nép*. Ez részletesen szólt Sztálin érdemeiről, amelyeket az SZKP-ban és a nemzetközi munkásmozgalomban szerzett.²³

Április 4-e alkalmával Hruscsov és Bulganyin olyan tisztelegő táviratot küldött Magyarországra, amelyben külön szerepeltek Rákosi Má-

²² „... pártunk vezetésének kezdeményezésére felülvizsgálták a Rajk-pert. Megállapítást nyert, hogy a Rajk-per provokáción alapult. Ezért pártunk Központi Vezetőségének múlt év júniusi határozata alapján a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta Rajk László elvtársat és más elvtársakat. Hasonlóan felülvizsgáltak más ügyeket: ártatlanul elítélteket rehabilitáltak, a többiek amnesztiában részesültek. Ugyancsak folyamatosan felülvizsgálták a volt szociáldemokrata elítéltek ügyét. Ezeknek legtöbbje már kiszabadult, az utolsók ezekben a napokban szabadulnak. Aki közülük vétett a népi demokratikus államunk rendje ellen, az amnesztiával szabadult.” Rákosi Mátyás elvtárs felszólalása a Heves megyei pártaktíva értekezletén. *Szabad Nép*, 1956. március 27.

²³ Miért idegen a személyi kultusz a marxizmus-leninizmus szellemétől? *Szabad Nép*, 1956. március 29.

tyás és Hegedüs András érdemei.²⁴ Sokaknak ez ismét a személyi kultusz megnyilvánulásaként hatott, Rákosi azonban ezt válaszként értelmezte a SZER és az Amerika Hangja propagandájára, amely ellene és a párt vezetése ellen irányult. Április 6-án jelent meg a *Szabad Népből* A kommunista párt győzelmeinek forrása a leninizmus iránti bühség címmel a *Pravda* újabb cikkének ismertetője, amely már olyan megfogalmazásokat tartalmazott: „Nem térhetünk napirendre azonban afelett, hogy egyes rothadt elemek a bírálatot és az önbírálatot mindenféle rágalmozó koholmányra és pártellenes állításokra próbálják felhasználni... Az efféle fellépésekből lényegében az ellenség hangja szól; ez nem más, mint a külföldi reakciós propaganda elcsépezt rágalmozó koholmányainak megismétlése. Egyes rothadt elemek a személyi kultusz elítélésének örve alatt megpróbálják kétségbe vonni a párt politikájának helyességét.” A cikk a továbbiakban a pártszervezetek, sőt minden egyes párttag kötelességeként írja elő az erélyes harcot az ilyen nézetek ellen, amelyek nem tűrhetők meg a párt soraiban.²⁵ Két napra rá a *Szabad Népből* közzétette Zsenmin Zsípao szerkesztőségi cikkének fordítását, amely a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának álláspontját tükrözte. A cikk szerint a KKP nem kíván semmilyen érdemi következtetést levonni a maga számára a XX. kongresszuson elhangzott Hruscsov-be-

²⁴ „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, élén Rákosi Mátyás elvtárral, a forradalmi mozgalom kipróbált veteránjával, egész sor életbevágóan fontos intézkedést tett a népi demokratikus rendszer megszilárdítására, Magyarország nagyszabású szocialista építési programjának megvalósítására.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Magyar Népköztársaság kormánya, és személyesen Rákosi Mátyás és Hegedüs András elvtársak mindent elkövettek, és elkövetnek ma is a magyar és a szovjet nép barátságának és testvéri együttműködésének megszilárdítására.” (*Szabad Népből*, 1956. április 6.) Hegedüs András a távirattal kapcsolatos epizódról ezt írja visszaemlékezésében: „Az 1956. április 4-i ünnepségen Vorosilov vezeti a szovjet delegációt, érzelmileg és generációközelség miatt is rokonszenvezik Rákosival. (Egyes emlékiratok ezt kétségbe vonják, de én ebben az időben semmiféle feszültséget nem érzékelek közöttük.) Vorosilov nyilván érzi, hogy a XX. kongresszus hullámai Magyarországon személyi változásokat követelnek, és a támadás éle elsősorban Rákosi ellen irányul. Védeni akarta: Valószínűleg az ő ötlete – esetleg Andropov nagykövetel közösen – az a távirat, amit a szovjet vezetők személy szerint neki és nekem küldtek április 4-e alkalmából. (A táviratot Hruscsov és Bulganyin írta alá – a szerk.) Ez szokatlan módon hangsúlyozta »személyi érdemeinket« a magyar–szovjet barátság ápolásában, ami természetesen Rákosi pozíciójának erősítési szándéka miatt vált ki kedvezőtlen visszhangot. Az, aki egy kicsit is ismeri az akkori magyar helyzetet, könnyen beláthatja, hogy ez inkább olaj a tűzre, mintsem presztízsünk növelése. Akkor azonban nem így gondolkodtam. Azt hittem, hogy a XX. kongresszust szervező szovjet vezetők kiállása mellettünk segít elkerülni az éreléződő politikai válságot. Kétségtelen azonban, hogy ez a távirat a társadalom tudatában még jobban összekötött Rákosival és megakadályozta, hogy önállóságom – ami különben is gyenge lábon állt – megnyilvánulhasson.” HEGEDÜS ANDRÁS: i. m. 253.

²⁵ *Szabad Népből*, 1956. április 6.

szédből, Sztálint pedig hibái ellenére a marxizmus–leninizmus kiváló bajnokaként értékelte.²⁶

Mindezek után nem meglepő, hogy Rákosi szándékainak meghatározó részét a Politikai Bizottság is támogatta. Az április 5-i ülésen²⁷ mindenki több-kevesebb aggodalmáról adott számot. Válaszokat kell adni! Sürgősen intézkedéseket kell életbe léptetni, át kell venni a kezdeményezést – volt az általános vélemény. Végre megszületett az öt PB-tag (Apró Antal, Ács Lajos, Kovács István, Szalai Béla, Vég Béla) javaslatcsomagja a XX. kongresszus hazai alkalmazásáról. A kezdeményezések java része azonban csak különböző témák napirendre tűzését célozta (pl. a gazdasági, szociális intézkedések; a kollektív munka erősítése; az értelmiség kezelése; az állami demokratizmus fokozása; a törvényesség további megszilárdítása; az osztályharc kérdésének megvitatása stb.). A KV, a PB és a Titkárság úgynevezett káder-megerősítésének, valamint a rehabilitáció befejezésének feladatát a határozat Rákosi Mátyásra bízta. A vitában Hegedüs András azt mondta, hogy veszélyes ellenséges támadás folyik a párt és a népi demokrácia ellen, már magában a pártban is, azaz az osztályharc éleződik; ugyanakkor a küzdelem bonyolultabb, az adminisztratív eszközök már nem vezethetnek eredményre. Rákosinak nem kell újabb önkritikát gyakorolnia, hanem élére kell állnia az irányításnak. Erős kezű vezetőre van szükség, ebben kell Rákosit segíteni – fejtegette a miniszterelnök. Gerő Ernő szerint a XX. kongresszus zászlaját az ellenség tartja kezében, a párt vezetése defenzívában van. A támadás Rákosira összpontosul, de valójában a párt és a népi demokrácia ellen irányul, ezért meg kell védeni az első titkárt. Népszerű gazdasági intézkedésekre van szükség. Világossá kell tenni, hogy a párt nem akarja élezni az osztályharcot, viszont a támadásokkal szemben a politikaiak mellett adminisztratív eszközöket is alkalmazni kell, sőt újra fel kell vetni az éberség kérdését, akár még nyilvános pertől sem szabad elzárkózni. Kovács István „Nagy Imre politikai károkozásának” napirendre tűzését javasolta. Rákosi a vita végén természetesen egyetértett azzal, hogy az ellene folyó támadás egyben a KV, de legalábbis a PB ellen irányul. A KV-ülésre visszautalva egyenesen ellenzékéről beszélt, amelynek nem volt hajlandó „lefeküdni”. „...Én nyugodtan álltam a tüzet, és nem léptem vissza egy lépést sem.”

²⁶ „Egyesek úgy értékelik, hogy J. V. Sztálin mindenben helytelenül járt el. Ez komoly tévedés. Sztálin kiváló marxista–leninista volt, de egyúttal olyan marxista–leninista, aki komoly hibákat követett el és nem ismerte fel azokat... Sztálin pozitív és negatív vonásai egyaránt a nemzetközi kommunista mozgalom jelenségei közé tartoznak, és magukon viselik azoknak az időknak a bélyegét.” A proletárdiktatúra történelmi tapasztalata. *Szabad Nép*, 1956. április 8.

²⁷ MOL M-KS 276. f. 53/279. ő. e.

A rehabilitációnál óvatosságot ajánlott, különösen a Rajk-ügy esetén. Egyetértett a népszerű gazdasági intézkedések szükségességével.

Április elején a környező országok kommunista pártjainak vezetői, illetve vezető testületei is a fékre léptek. Edward Ochab, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára április 6-án egy varsói pártaktívagyűlésen azt mondta, hogy Gomulka rehabilitációja nem jelenti ellenséges, revizionista nézeteinek elfogadását, sőt azokkal a LEMP továbbra is élesen szemben áll. Hasonlóan nyilatkozott az ugyancsak rehabilitált Marian Spichalskyról. Ochab egyben fellépett a bírálatot túlzásba vivőkkel szemben. Március 29–30-án foglalkozott a XX. kongresszussal a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága. A *Szabad Nép* 1956. április 13-án közölte Antonín Novotny első titkár Prágában 12-én közzétett beszámolóját, amely lényegében Rákosi Mátyás KV-ülésen elmondott beszédének mása volt azzal az eltéréssel, hogy a rehabilitáció kérdésköre nem szerepelt benne. Április 2–6. között tartott ülést a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága. Határozata szerint Bulgáriában nem volt szükség számottevő változtatásra a politikai vonalvezetésben és a módszerekben. A határozat ugyanakkor nyomatékkal hívta fel a figyelmet arra, hogy a párt minden tagja a legszigorúbban tartsa be a pártfegyelmet és legyen kérlelhetetlen mindenféle elhajlással szemben.

A PB-ülést követően Nógrádi Sándor osztályvezető összehívta az agitációval és propagandával foglalkozó titkárokat, hogy munícióval lássa el őket az egyre kuszább politikai viták közepette. A Rajk-üggyel kapcsolatban új elem került érvelésébe, ami az apparátusban feltűnést keltett és gyors iramban terjedt. Nógrádi az április 10-i megyetitkári értekezleten ennek kiszivárgása miatt magyarázkodásra kényszerült: „Néhány nappal ezelőtt itt voltak értekezleten az agitációs és propaganda osztályok vezetői – mentegetődzött. – Nekik mondtam, hogy ezt én tudom, és magukkal közlöm, de tovább nem lehet adni. Elvtársak, a Rajk-ügyet nem mi találtuk ki, hanem a Sztálin környezetében lévő Berija. Sajnos ennek az ügynek a súlya a mi vállunkra nehezedett. Mi magyarázzuk meg, hogy nagyot csördült rajtunk az ostor, egyszerűen ránk hárul az egész felelősség. Az én meggyőződésem szerint ezt meg kellett volna mondani.”²⁸

Nógrádi Sándor megjegyzése azonban nem magánvélemény volt. Rákosi ezt az április 5-i PB-ülésen vetette fel először, és a testületben akkor nem vitatta senki. Következő akcióját az április 10-i megyetitkári értekezleten indította. Rákosi itt hozzászólását a PB helyzetértékelésének kiterjesztés-

²⁸ Uo. 62/176. ó. e.

tésével kezdte, nevezetesen azzal, hogy az ellenség nemzetközi méretekben lendült támadásba a Sztálin-kérdésben, és igyekszik bizonytalanságot kelteni, sőt meg akarja dönteni a vezetést. Belekapaszkodott a *Pravda*, illetve a kínai párt központi lapja, a *Zsenmin Zsipao* cikkébe, hangsúlyozva, hogy a túlzó kritika után ideje helyreállítani az egyensúlyt. Aztán rátért a Rajk-perre. „Nem lehet azt mondani, hogy mi Moszkvából kaptuk az egész dolgot – mondta –, mert ez helytelen. De lényegében a Rajk-per azért lett azzá, amivé, mert az akkori atmoszférának ez felelt meg. Berija küldött ide egy tanácsost, aki a Rajk-perből Tito-ellenes dolgot csinált. ...Nekünk nem volt fogalmunk, hogy ezt Berija csinálja.”²⁹ Saját felelősségét ezután már könnyebben kisebbítette: „De hogy én is felelős vagyok, az világos. Az én kezem is benne volt. Először is ahhoz, hogy valakit becsapjanak, két ember kell, egyik, akit becsapnak. És én meg voltam győződve, hogy az a helyes, amit csinálunk. Ez nem mentesít engem a felelősség alól. Ugyanez a helyzet a többi országokban. Ilyen dolgokban azért lehetetlen lefejezni a népi demokratikus országok vezetőit.” Vagy másutt: „Megmagyarázzuk, hogy az ő személyi kultusza [mármint Sztáliné – *F. I.*], hogy a párt fölé helyezte magát, kolosszális károkat okozott a pártban, a törvényesség kérdésében és a nemzetközi kérdésekben, és hogy a szellem átterjedt a népi demokráciákra is. És nemcsak átterjedt, hanem átterjesztették. Az, hogy egy időben a főtitkárokat és a titkárokat a minisztertanács elnökévé tették, központi követelmény volt. Én nem akartam a minisztertanács elnöke lenni. Megmagyarázták, hogy ez volt Lenin idején is, de azután feledésbe ment, és erre újra vissza kell térni, és az a tény, hogy egy személy a minisztertanács elnöke és a párt főtitkára, akkor ez rendkívül felemeli az illetőt. Ez nagyban hozzájárult a személyi kultusz növeléséhez... A mi viszonyaink között a szocializmust sokkal derültebb, szabadabb, lelkesítőbb légkörben lehetett volna építeni. Ehelyett a törvénytelenések és a személyi kultusz következtében erre az atmoszférára ránehezedett egy mogorvább parancsuralmi, erőszakos atmoszféra...” Rákosi tehát rászánta magát a XX. kongresszuson Hruscsov által elutasított érvrendszer, a szovjet felelősség kártyájának kijátszására elsősorban azért, hogy az apparátus előtt visszanyerje tekintélyét a vele kapcsolatos és egyre szaporodó támadásokkal szemben. „Mi az ellenség célja? – tette fel a szónoki kérdést. – Szembeállítani engem a pártvezetéssel, a Politikai Bizottsággal, a Titkársággal, a Központi Vezetőséggel. Mi látjuk a terveiket és nem engedjük, de nem is fogjuk megengedni megvalósítani.” Rákosi felszólította a jelen-

²⁹ Uo.

lévőket, hogy védjék meg a párt vezetőit. A Farkas Mihály elleni vizsgálattal kapcsolatban az ellenség érvének nevezte az ő felelősségének emlegetését, aktuálisnak mondta a Nagy Imre bírálataira való visszatérést, s a klerikális jobboldal, az antiszemitizmus, a pacifizmus feleledésével, a volt szociáldemokraták aktivizálódásával riogatta a megyetitkárokat. Ochab lengyel pártvezetőre hivatkozva kijelentette: „A Manchester Guardian című lapban három cikk jelent meg. Az egyik cikkíró azt mondta, hogy a kritika-önkritika hisztérikus orgiái mennek a lengyel szervekben. Ha mi nem vigyázunk, nem kritika-önkritika lesz, hanem hisztérikus kitörések lesznek... Az elvtársak azonnal lépjenek fel a demagógiával szemben, még a jóindulatúakkal szemben is.” Visszatért a XIII. kerületi pártaktívára, és hibának nevezte, hogy a jelenlévők nem fojtották bele a szót Litván Györgybe. Befejezésül újra felhívta a figyelmet: az apparátus minden eszközzel azon legyen, hogy a Sztálin-kérdésről és a Rajk-ügyről a gazdasági kérdésekre terelje a figyelmet.

A megyetitkárok ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy a társadalomban megjelent számtalan nyitott kérdésre meggyőző válaszokat kell adni. Egyre nagyobb probléma például, hogy egyszerűen nem tudják kezelni a kulákokkal szembeni tömegesen elkövetett törvénytelenések ügyét. Ahogy Földvári Rudolf mondta: az élet dörömbölt a kapun. A párt vezetésének – támogatás helyett – a megyetitkárok inkább kérdéseiket, aggodalmaikat sorolták, a bizonytalanság és bizalmatlanság érződött ki szavaikból. A Központi Bizottság határozatával szinte senki sem volt megelégedve. Az értekezleten felszólalt a Pest megyei titkár, Kádár János is. A pártélet megélnkülésének jelzésével kezdte, de mindjárt leszögezte, hogy „a jelenlegi hangulatnak a párton belül elég komoly negatív vonásai vannak”. A pártélet megélnkülése nem azonos a párton kívüli társadalom aktivizálódásával. Az emberek nagy részét szerinte a közömbösség jellemzi a XX. kongresszus megállapításaival kapcsolatban. Állásfoglalást várt a kulákkérdésről. Másokkal együtt jelezte, hogy a párttagok körében visszatetszést keltett a Rajk-ügy tavalyi és idei minősítésében megmutatkozott eltérés. Komoly gondként tekintett arra, hogy – ellentétben Rákosi mondandójával – kezd elhalványulni: a XX. kongresszus „óriási csapást mért a dogmatizmusra”. Kádár mondandójának hangsúlya azonban ezúttal is a párt vezetőinek tekintélyvesztésre helyeződött, amit szerinte nem lehet kemény fellépéssel orvosolni. Aggodalommal figyelmeztetett arra, hogy egyesek hangulatot keltenek a Farkas-vizsgálat ellen, és azt koncepciózusnak nevezik. Élesen fellépett a Rajk-perrel kapcsolatos új elgondolás ellen: „De volt egy megállapítás [mármint az agitációs és propaganda titkárok értekezletén – *F. I.*], ame-

lyet rendkívül helytelennek és veszedelmesnek tartok... Állítólag a Központi Vezetőség megállapítása szerint végeredményben Rajk ügyét a koronatanúval együtt készen kaptuk kintről. A megyei apparátusban is vitatkoztak rajta, és a következő gondolat, mely felvetődik: ha ez így van, ilyen független ország volt Magyarország? A másik dolog és nagyon fontos dolog a vezető elvtárs eljárását illetően: ha ez így volt, mindenkinek joga van önmagát feláldozni. Ezeknek a dolgoknak nagyon veszedelmes következményeik lehetnek még a párton belül is.” Kádár egyértelműen felvetette, hogy Rákosinak nyilvánosan vállalnia kell a törvénysértésekben viselt felelősségét.

Kádár felszólalása után ismét akadtak olyanok, akik, mint például Komócsin Zoltán, Moszkva felelősségének nyilvánosságra hozása után a szovjetellenesség felerősödésétől tartottak.³⁰

Egy napra rá, április 11-én került sor a Központi Vezetőség apparátusi értekezletére.³¹ Rákosi beszéde itt is az előző napi gondolatmenetet követte. Érezhető volt, hogy nem bizonytalanították el a 10-én megfigalmazott aggodalmak, fenntartások. A Rajk-ügyben továbbra is a szovjet felelősség kártyáját igyekezett kijátszani.³² Azt állította, hogy a rehabilitációt a rendszer növekvő politikai stabilitása teszi lehetővé, s nem szólt a törvénytelenések orvoslásának szükségességéről. „Helyes lépés volt, hogy Mindszentyt vagy Grószot kiengedtük, mint ahogy helyes volt, hogy letartóztattuk. Akkor az volt a helyes, most ez a helyes.” A szociáldemokratákra vonatkozóan egyenesen kijelentette: „Nekünk igazunk volt, amikor letartóztattuk a vezetők jelentős részét.”

³⁰ „Még egy problémát szeretnék felvetni, s ez az, hogy jelenleg van egy olyan veszély, hogy szovjetellenes hangulat kezd kialakulni. Ez olyan veszély, hogy más pártokban bekövetkezett hibákat is a mi nyakunkba igyekeznek rakni. Pl. Lengyelország, Berija–Rajk ügy egymás mellett áll. Szeretném még azt is felvetni, ez még csak kezdeti formában van, de már érezhető bizonyos fokig, hogy az SZKP nyakába varrjuk a Rajk-ügyet. Az a véleményem, hogy megvan a lehetőségünk, hogy tiszta helyzetet teremtsünk ebben az ügyben.” Uo.

³¹ A jegyzőkönyvet l. Uo. 62/190. ó. e.

³² „Péter Gábor Berijának volt a beszervezett ügynöke – mondta Rákosi a beszédében. – A Rajk-ügyet természetesen tárgyalta a Titkárság és a Politikai Bizottság, a Központi Vezetőség előtt is volt róla szó. Amikor ez a kérdés felmerült, az én álláspontom az volt, hogy a mi államvédelmünk nem tud ilyen kérdést kidolgozni, azonnal kértem segítséget, hogy adjanak nekünk olyan embereket, akik ilyenhez értenek. Erre Berija küldött egy altábornagyot, megfelelő kísérettel. Ezeket mi nem hozzuk nyilvánosságra, de az elvtársaknak látni kell, hogy ha mi a Rajk-ügyet a Berijával együtt említjük, ott nem arról van szó, hogy a felelősséget át akarjuk hártani, hanem azért, mert ez így megfelel a valóságnak. Felmerül a felelősség kérdése. Természetesen, hogy azok az elvtársak, akik annak idején vezették a pártot, s akik most is bent vannak a vezetésben, felelősek ezekért a dolgokért. Ebből nem az következik, hogy most vegyük le a fejüket, hanem hogy az igazi bűnösök bűnhődjenek, és tanuljunk belőle, hogy ilyen ne forduljon elő.” Uo.

Már teljes mellszélességgel támadta Nagy Imrét. Nagy „kalandorpolitikája” nyomán Magyarország állítólag olyan gazdasági krízisen esett át, ami miatt most nem követhető a Szovjetunió életszínvonal-emelési politikája.

Rákosi szavai továbbra is összecsengtek Hruscsovéval, aki az ifjú szovjet építők országos értekezletén, április 12-én a mértékletes és segítő bírálat követelménye mellé sorolta azt, hogy meg kell őrizni az állambiztonsági szervek éberségét és ütőképességét.³³ Ez pontosan megfelelt annak a gondolatmenetnek, amely szerint az osztályharc általában nem éleződik ugyan, de itt és most Magyarországon igen. Ezért össze kell zárni a sorokat. A pártot, a KV-t, a PB-t nem lehet bírálni. A párt politikai irányvonala pártrendezvényeken sem, ezt a demokratikus centralizmus nem teszi lehetővé. Rákosi ezeken a napokon vasfegyelmet, akarategységet követelt.

A szabadabb légkör visszavonása azonban már igen széles körökben váltott ki ellenállást és felháborodást a párton belül. Az Írószövetség március 30-án felfüggesztett taggyűlésének folytatásán nem csillapodtak a kedélyek. Mintegy válaszként Matusek Tivadar kisserkesztett a *Szabad Népb*en öt esetet, s ezekre hivatkozva már-már az adminisztratív intézkedéseket ajánlva tartotta túrhetetlennek a pártban a „dماغ forrófejűséget”, a „kispolgári hisztériát”.³⁴ Enyhébb formában, de ezt az álláspontot képviselte Horváth Márton cikke is április 20-án.³⁵

Időközben a nemzetközi körülményekben is módosulás állott be, épp a szívesen emlegetett Bulgáriában és Csehszlovákiában. Április 11-én Todor Zsivkov a BKP szófiai aktívaértekezletén bejelentette: megkezdik a koholt vádak alapján elítéltek szabadon bocsátását és rehabilitálását. Hat napra rá, április 17-én lemondásra kényszerítették Vlko Cserenkov miniszterelnököt. Az új kormányfő, Anton Jugov személyi változtatásokat hajtott végre a kormányban és jelentős életszínvonal-emelési intézkedéseket jelentett be. A CSKP KB azonnali átfogó politikai javaslatcsomagot fogadott el; ezen belül hangsúlyosan szerepeltek a törvényesség megszilárdítására tett intézkedések. Nyárra országos értekezletet hívtak össze, Alexej Cepickát pedig visszahívták a Politika Bizottságból, leváltották első miniszterelnök-helyettesi és nemzetvédelmi miniszteri tisztségéből. Megindult tehát a felelősök megnevezése és megbüntetése.³⁶

³³ A szovjet ifjúság küldje el legjobbjait a hatodik öt éves terv nagy építkezéseire. *Szabad Népb*, 1956. április 14.

³⁴ MATUSEK Tivadar: A pártdemokrácia fejlesztéséért. Uo. 1956. április 15.

³⁵ HORVÁTH Márton: A megtett útról. Uo. 1956. április 20.

³⁶ A légkörváltásra Rákosi Mátyás memoárja írásakor is emlékezett. RÁKOSI Mátyás: i. m. 1007.

Az MDP Politikai Bizottságában kiéleződött az ellentét a Farkas Mihállyal kapcsolatos vizsgálat miatt. Kovács István és a vizsgálatot megbízottak azon a véleményen voltak, hogy a feltárt súlyosan terhelő bizonyítékok következtében elkerülhetetlen Farkas letartóztatása és bírósági felelősségre vonása. Hegedüs András ezzel szemben elégségesnek tartotta Farkas kizárását a Központi Bizottságból. Rákosi még ezzel sem értett egyet; egy ilyen KV-ülés – szerinte – a helyzet elmérgesedéséhez és Cserenkov mintájára az ő eltávolításához vezet. Ellenezte Révai József és Kádár János bevonását is a Politika Bizottságba, attól tartva, hogy az, ha nem is azonnal, de meggyorsítaná a párt élén a személycserét, mégpedig Kádár János javára.

A vitában fontos állomás volt a PB 1956. április 26-i ülése. A rendelkezésünkre álló dokumentum bevezető mondatai arról tanúskodnak, hogy a testület többsége olyannyira nem volt megelégedve az eltelt egy hónap teljesítményével, hogy már-már az a látszat rémlett fel, mintha a PB nem törekedne „a XX. kongresszus tanulságainak következetes és gyors érvényesítésére”.³⁷ A határozat nem rejtette véka alá, hogy egyes pártvezetők az apparátus előtti megnyilvánulásaikban korántsem értékelik ugyanúgy a helyzetet (Rákosi Mátyás, Ács Lajos, Kovács István, Nógrádi Sándor). Az egyik fontosabb változás az volt, hogy a testület Rákosi Mátyás nyilvános önkritikájának szükségessége mellett foglalt állást a törvényesség és a pártélet úgynevezett lenini elvei megsértése miatt. Nem ítélte tarthatónak a jobboldal elleni egyoldalú fellépés hirdetését, és visszatért a kétfrontos pozícióba, valamint szólt a szabadabb légkörről és vitáról, bár az íróknál meglévő és ellenségesnek minősített góc felszámolását határozta el. Állást foglalt a rehabilitáció mielőbbi végigvitele, másik fontos döntésként pedig Révai József és bizonyos fenntartással Kádár János PB-tagga, Kállai Gyula és egy rehabilitált szociáldemokrata – Marosán György – KV-tagga választása mellett. Nem alakult ki viszont egyetértés Farkas Mihály sorsát illetően.

Rákosi a szétosztott dokumentáció megismerése után nyilván nem tudta a PB-t meggyőzni arról, hogy játsszák ki érdekében a Berija beavatkozására építő moszkvai kártyát. (Erre az SZKP belegyezését sem sikerülhetett elnyernie.) Ebben a helyzetben nem kockáztathatta, hogy elveszítse legfontosabb támaszát, a szovjetek bizalmát, ezért meghátrált, és május 10-én Andropov nagykövetnek éppen azzal indokolta a küszöbönálló nyilvános önkritikáját, hogy, úgymond, megelőzi az ellenség

³⁷ MOL M-KS 276. f. 53/283. ő. e.

mesterkedését, amely a Rajk-pert kívánja felhasználni a szovjet–magyar viszony megrontására.³⁸

Rákosi Révai József és Kádár János megválasztásában sem volt hajlandó a PB döntését tudomásul venni. Ebben a kérdésben számíthatott a szovjet nagykövet támogatására, így május 6-án Andropovtól Moszkva közbelépését kérte.³⁹

Egy epizód viszont tovább rontotta pozícióját. Tíz nap szabadságot kért és kapott arra, hogy Lenin születésnapjára megírja a beszédét, ezt azonban végül nem teljesítette, és a rendezvény előtt egy nappal kellett helyette beugrania Ács Lajosnak. Nem csoda tehát, ha a PB az MDP KV másodtitkári tisztségéről kezdett el gondolkodni, de miután ez újabb bonyodalmakhoz vezethetett, esetleg az utódlás kérdését is érintette, nem jutottak megállapodásra.

Gerő Ernő Révai József és Kádár János kooptálásával egyetértett, de Farkas Mihály bíróság elé állításától félt, mert az a párt vezetésének egészét kompromittálná, nem beszélve az úgy szovjet vonatkozásainak kiderüléséről. A Politikai Bizottságban ez a megosztottság végképp lehetetlenné tette a munkát. Különösen azért, mert a közösen elhatározott intézkedések felemásra sikeredtek.

A bizalmatlanság a legkülönfélébb területeken megnyilvánult. A május elsejei árleszállítás után nyomban megjelent a gyanú a burkolt áremelésekkel kapcsolatban, egyébként is azt kérdezték, az miért nem érintette az alapvető élelmiszereket, a zsírt, a húst, a cukrot, a lisztet, a kenyeret és a vaját. A munkaverseny-akciókkal, szocialista műszakokkal tovább folyt a dolgozók többletletjesítményre való kényszerítése. Ismert, hogy a II. ötéves terv április 27-én vitára bocsátott változatát a régi politika jegyében dolgozták ki, és így legjobb esetben sem ért el pozitív hatást, az intenzív politikai kampány ellenére.⁴⁰ Mindenkit nyugtalanított, hogy a Farkas–Rajk-üggyel kapcsolatos vizsgálat a halasztódás-halogatás állapotában maradt.⁴¹ A kisebb politikai kezdeményezések szintén csúsz-

³⁸ „Rákosi szavai szerint az ilyen bejelentés szükségessége abból a körülményből adódik, hogy az utóbbi időben az ellenséges elemek igyekeznek aláásni a Szovjetunió és az SZKP tekintélyét a magyar nép között, s ehhez felhasználják egyes elvtársak felszólalásait [sic!], amelyekben utalás van arra, hogy a Magyarországon a büntetőpolitikában elkövetett hibák Berija bűnös tevékenységének és Sztálin személyi kultuszának a következményei.” *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956.* I. m. 193.

³⁹ Uo. 283–285.

⁴⁰ PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985.* I. k. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 282–283.

⁴¹ Farkas Mihályt betegsége miatt április végén szanatóriumba utalták Karlovj Varyba. (MOL M-KS 276. f. 62/254. ő. e.) A párt vezetőivel 1956. május 10-én vagy 11-én találkozott először Budapesten.

tak, vagy hatásuk elenyésző, esetleg visszatetsző volt (pl. az apparátus csökkentésére vonatkozó újabb kampány).

Ebben a helyzetben Rákosi Mátyás után Gerő Ernő is úgy látta, hogy nincs más lehetőség, kérni kell az SZKP Elnökségének közvetlen beavatkozását. Ezért május 11-én azt javasolta Andropov nagykövetnek, hogy néhány napra küldjék Budapestre M. A. Szuszlovot, az elnökség „keményvonalas” csoportjához tartozó tagját egy kis rendteremtésre. Mint ismeretes, erre csak közel egy hónap múlva, június 7–14. között került sor, s a látogatás Gerő Ernő szempontjából nem teljesen a kívánatos eredménnyel zárult.⁴² A párt vezető testületeiben folyó huzavona még másfél hónapig tartott.

A pártvezetés tehetetlenségének okai

A XX. kongresszus után mind a párt felső vezetésében, mind az apparátusában fokozódott a politikai bizonytalanság és zavar, ami együtt járt a bizalmatlanság erősödésével és a leküzdésére tett erőfeszítések kudarcával. Ennek fontos eleme volt Rákosi Mátyás személye, hiszen a hozzá mint vezérhez fűződő illúziók még erősen jelen voltak a pártapparátusban; ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a törvénytelenésekben játszott szerepe miatt csökken a hitelessége és nincs olyan politikai konstrukció, amivel ezt ellensúlyozni lehetne. Sem Rákosi Mátyás, sem hívei nem találtak ehhez megfelelő támpontokat. Maradt a halogatás, majd egy ideig a Berija-kártya kijátszásának kísérlete. Végül Rákosi belékényszerült egy olyan önkritikába, amely leleplezte bűnrészességét a törvénytelenésekben, a Rajk-perben, ami tehát fokozta a vele szembeni elégedetlenséget, és végképp aláásta vezetői tekintélyét. Rákosi ebben az időszakban nem játszhatott döntő szerepet, magatartása hol defenzív, hol agresszív volt. A politikai vonalvezetés meghatározása Gerő Ernő kezébe került, aki azonban nem kívánt eltérni az 1955. márciusi platformtól, nem volt hajlandó meglátni a társadalomban felgyülemlett elégedetlenséget. Azon fáradozott, hogy az elhibázott politikát átmentse a XX. kongresszus utáni időszakra; a bizalmi válság megoldását pedig a kényes kérdések gyors lezárásától, egy-két hiteles politikussal való kiegyezéstől várta. Félt a Farkas Mihály-ügy kipattanásának konzekvenciáitól, így 1956. május elején ahelyett, hogy élére állt volna azok-

⁴² Szuszlov látogatására lásd Vjacseszlav SZEREDA és Alekszandr SZTJALIN (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. 21–23.

nak, akik már a Politikai Bizottságban is a tisztulást akarták, a szovjet vezetők beavatkozásának eszközével megfékezte törekvéseiket. A Politikai Bizottságban nem volt olyan politikus, aki a XX. kongresszus után, annak hatására új politikai platform kidolgozását kezdeményezhette volna. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő meghatározó szerepe annak ellenére megmaradt, hogy ezt a helyzetet többen kritizálták. A PB fiatal tagjainál a pozícióföltés is egyre erősödő szerepet játszott. 1956. április második felében Kovács István a Farkas-vizsgálaton, Ács Lajos a XX. kongresszus politikai konzekvenciáinak levonásán munkálkodva, valamint egyes kérdésekben Hegedüs András miniszterelnök más megoldás felé orientálódott, mint a két idősebb pártvezető. Árnyalta a képet, hogy a Központi Vezetőség egyes tagjait bevonták a politika alakításába.

A pártvezetés és a pártapparátus magatartását a megszokott pártfegyelmi mechanizmusok mellett az 1955 márciusi események, illetve Nagy Imre 1955. végi elítélése és kizárása, vagyis egy – a Szovjetunióban tapasztalható folyamatokkal ellentétben – későinek nevezhető sztalinizációs fordulat és annak hatása befolyásolta. A desztalinizáció felé nyitott politikusokat és értelmiségieket eltávolították, elhallgattatták vagy megfélemlítették, azaz szétverték a desztalinizáció bázisát. Így a XX. kongresszus időszakában erre nem lehetett építeni a pártapparátusban. Ehhez járult a desztalinizációs politika rendkívül agresszív ideológiai és politikai kompromittálása, ami 1956 márciusában – mint láttuk – még fel is erősödött. A jobboldali elhajlás megbélyegzése rendkívül szűk mezsgyére szorította a lehetséges politikai vitát. Rákosi és Gerő például hatékonyan érvelt amellett, hogy a gazdaságpolitikai kudarcok egy 1954–1955-ös gazdasági krízishelyzetre vezethetők vissza, amit Nagy Imre politikája okozott.

Mindezt tetézte a Központi Bizottságban bent maradt politikai vezetők pozícióföltése. Nem változott az SZKP Elnökségének magatartása sem, amely a hazai politikai vezetés konzerválásában látta a stabilitás és a továbbhaladás optimális kereteit.

Az 1956 elején regnáló Politikai Bizottság és Központi Vezetőség, vagyis a Nagy Imrét eltávolító testületek tagjai – egy-két kivételtől eltekintve – már március 12–13-án hajlamosnak bizonyultak a cinkos összekacsintásra az 1955 márciusi tettekben, Nagy Imre ismételt megtagadásában, politikájának elítélésében, és ennek következtében még a részleges politikai iránymódosítás felvetésétől is tartottak. Nagy Imre egy év alatt az eretnekség megtestesítőjévé vált, aki mellette szólt volna, az számíthatott a kitagadásra, a megbélyegzésre.

Mindezek következtében az MDP vezető rétege nemcsak képtelennek bizonyult a váltásra, hanem egyenesen ellenállást tanúsított az új politi-

kai platform kidolgozásával vagy a meglévő jelentős módosításával szemben. Tipikus alakja volt ennek a helyzetnek Révai József, aki a legelősebben lépett fel a KV-ülésen a Rákosi–Gerő–Hegedüs-féle vezetéssel szemben, de bírálatainak célpontja a Nagy Imre-féle vonallal szembeni engedékenység volt.⁴³

A XX. kongresszus után tehát lehetőség nyílt egy morális kritika megfogalmazására, ami Kádár János megszólalásával vált a politikai helyzetet befolyásoló tényezővé. Rákosi nem véletlenül panaszkodott Andropovnak, hogy „...Kádár hős lett, valamennyi ellenzéki érzelmű elem az ő nevét tűzte a zászlajára a pártvezetés elleni harcban”.⁴⁴ Ugyanakkor Gerő Ernő is jól látta, hogy „Kádár nem Farkas... nem képes megragadni a hatalmat még akkor sem, ha akarja”. Lehetséges, hogy mint sértett ember „nem úgy viselkedne, mint kellene”, de a Politikai Bizottság mindig meg tudja állítani, és ő nem engedi meg a szakadást a pártvezetésben.⁴⁵

A két idézet jól jelzi, hogy a Magyar Dolgozók Pártjában a politikai válság, a politikai vita helyét a morális válság, a morális kérdésekre alapozódó kritika foglalta el. Ennek előterében túlsúlyosan a törvénysértések ügye állt, a Sztálin- és Rajk-trauma. Ahogy az apparátus fiatal tagja, Huszár István később, visszaemlékezve fogalmazott: az SZKP XX. kongresszusa után számukra világossá vált, hogy Sztálin egy gyilkos volt.⁴⁶

Új politikai platform vagy politikai irányváltás kidolgozására nem volt meg a lehetőség. Sem a PB-ben, sem a Központi Vezetőségben, sem a pártapparátusban nem volt olyan személy, aki bármilyen módon alkalmas lett volna egy ilyen szerep betöltésére. Az értelmiségi ellenzék számára nem volt más orientációs pont, mint a kitagadott Nagy Imre.

⁴³ „Az a politika, amit Nagy Imre vitt, egy opportunistá, káros, végső soron a kapitalizmus gazdasági és politikai restaurációjára vezető politika volt. Ilyen politikai nézetek összeegyeztethetetlenek a párttagsággal” – mondta Révai József felszólalásában, majd később így folytatta: „Hát 1953 júniusától 1955 márciusáig hol voltak az elvtársak, szabad kérdeznem, de nemcsak szabad, hanem véleményem szerint kutya kötelességem kérdeznem. Véleményem szerint a harc a jobboldali politika ellen, harc annak fő megsemmisítője, Nagy Imre ellen igenis túl későn és nem elég következetesen indult meg magában a Politikai Bizottságban. Túl sokáig tolták az elvtársak Nagy Imre szekerét.”

⁴⁴ *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956.* I. m. 278.

⁴⁵ Uo. 296.

⁴⁶ Huszár István-interjú. Készítette: Tóth Margit. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 250. sz.